

תוכן העניינים

1	מבוא
13	ספר ז'
15	פרק 1: החיים הטובים והמאושרים
	פרק 2: אילו הם החיים הרצויים חוקת העיר
20	עיקרי השלטון
25	פרק 3: חיי המעשה
29	פרק 4: האוכלוסייה
34	פרק 5: הטריטוריה
36	פרק 6: הים, הצי והמסחר
39	פרק 7: טבעם של האזרחים והשפעת האקלים
42	פרק 8: חלקי העיר והתנאים לקיומה
44	פרק 9: מעמדות ורכוש
47	פרק 10: ארוחות משותפות
52	פרק 11: בריאות וביטחון
56	פרק 12: תכנון עירוני
59	פרק 13: החוקה והאושר ראשית הדיון בחינוך
64	פרק 14: חינוך לאזרחות
71	פרק 15: אילו סגולות נדרש החינוך להנחיל
74	פרק 16: תקנות נישואים ולידה
78	פרק 17: חינוך בינקות ובגיל הרך

- 85 פרק 1: החינוך כחובתו העליונה של המחוקק
- 87 פרק 2: מה צריך ללמד
- 90 פרק 3: מקצועות החינוך והמוסיקה
- 94 פרק 4: אימונים גופניים
- 97 פרק 5: תרומתה של המוסיקה
- 105 פרק 6: החינוך המוסיקלי
- 110 פרק 7: סולמות ומקצבים

מבוא

על התרגום

ספר זה הוא תרגום מלווה בהערות של ספרים ז-ח מתוך החיבור פוליטיקה לאריסטו. בחטיבה זו של החיבור משרטט אריסטו את דמותה של העיר האידיאלית והחינוך בה.

עד היום תורגמו לעברית רק מחצית מספרי הפוליטיקה. חיים יהודה רות, מייסד סדרת "ספרי־מופת פילוסופיים", תרגם את ספר א ואת הפרקים א-ה מספר ב.¹ חנה וחיים רוזן תרגמו את ספר ג ואת ספר ד.² נורית קרשון תרגמה את הספרים א-ג.³ כרך זה מוסיף לתרגומים אלה את הספרים ז-ח. ספרים ה-ו חסרים בתרגום.

חסרונם של תרגומים לעברית לרבים מחיבורי המופת של אריסטו, ובכללם הפוליטיקה, הוא אחד החסרונות הגדולים בתרבותנו.⁴

1 אריסטו, פוליטיקה: ספרים א-ב, תרגום: ח"י רות, ירושלים: מאגנס, תרצ"ו.

2 חנה וחיים רוזן, (1) מדע המדינה לאריסטו: מסות על המשטר ג', ירושלים: הוצאת משפט ומדינה, תשט"ז; (2) מדע המדינה לאריסטו: מסות על המשטר ד', ירושלים: הוצאת משפט ומדינה, תשי"ח.

3 אריסטו, פוליטיקה: ספרים א, ב, ג, תרגום: נ' קרשון, תל אביב: רסלינג, 2009.

4 עד היום תורגמו בשלמותם החיבורים: פואטיקה, אתיקה: מהדורת ניקומאכוס, על הנפש, רטוריקה, קטגוריות, על הפירוש, מדינת האתונאים; ותורגמו בחלקם: מטפיזיקה, פיזיקה, מבחר מן הכתבים הביולוגיים, פוליטיקה. לא תורגמו לעברית חיבורים רבים, ובהם כמה מן החשובים בכתבי אריסטו.

אם נעריך את חשיבותו של פילוסוף על פי מידת ההשפעה של תורתו מחוץ לצור מחצבתו התרבותי, ניווכח שאריסטו הוא מראשי הפילוסופים בכל הדורות. תורתו השפיעה השפעה עצומה במגוון תחומים מימיו ועד לימינו.⁵ מן הראוי שמצב זה יבוא על תיקונו במפעל תרגום לאומי.

הנוסח היווני שביסוד תרגומי והחלוקה לפרקים הם על פי המהדורה האנגלית בעריכת ויליאם דייויד רוס.⁶ המספור הוא על פי שיטת עמנואל בקר.⁷ שמות הפרקים והחלוקה לפסקאות הם שלי. נעזרתי במיוחד בספרים הבאים: הקומנטרים של סוסמיל-היקס, ניומן, קראוט ושטרומפף, והתרגומים של רקהם וברקר. ספרים אלה מומלצים בעבור הקורא המחפש חומר לקריאה נוספת.⁸

5 כידוע, ההערכה הגדולה לתורת אריסטו לא פסחה על פרשנים והוגים יהודים. אסתפק בדוגמה בודדת מדברי הרמב"ם באגרתו לשמואל אבן תיבון: "ספרי אריסטו [...] הם שיספיקו על כל מה שחובר לפניהם, ודעתו – רצוני לומר: דעת אריסטו – היא תכלית דעת האדם, מלבד מי שנשפע עליהם השפע האלהי עד שישגו אל מעלת הנבואה אשר אין מעלה למעלה ממנה" (מן הרמב"ם לשמואל אבן תיבון: דרכו של דלאה' אלחאירין למורה הנבוכים, ירושלים: מאגנס, 2007, עמ' 51).

6 Ross, W. D., *Aristotelis Politica*. Oxford Classical Texts, 1957
7 עמנואל בקר ערך בעבור האקדמיה הפרוסית מהדורה של כתבי אריסטו שפורסמה בברלין בשנת 1831. מאז ועד היום מקובל למספר את כתבי אריסטו לפי שיטתו במהדורה זו.

8 Susemihl, F., Robert D. Hicks, *The Politics of Aristotle*. London: Macmillan, 1894; Newman, W. L., *The Politics of Aristotle*. 4 vols. Oxford: Oxford University Press, 1887–1902; Kraut, R., *Aristotle: Politics Books VII and VIII*. Oxford: Oxford University Press, 1997; Schütrumpf, E., *Aristoteles Politik Buch VII–VIII*. Berlin (Akademie Verlag): Darmstadt, 2005; Rackham, H., *Aristotle, Politics*. Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1972; Barker, E., *The Politics of Aristotle*. Oxford: Oxford University Press, 1946

על הפוליטיקה

מולדת המילה "פוליטיקה" ביוון העתיקה. מילה זו נגזרת מ"פוליס", עיר־מדינה, ומשמעותה "ענייני הפוליס". ואמנם הפוליטיקה לאריסטו היא מחקר בענייני הפוליס. מטרת החיבור לבחון כיצד תיבנה ותיכונן עיר טובה ומאושרת.

הגיוון הפוליטי ביוון הקלאסית הפך אותה לכר פורה למחקר פוליטי אמפירי. במחקר שערך קטלוג של כלל ערי המדינה היווניות, נמנות 1,035 עיר־מדינה מהתקופה הארכאית ועד לסוף התקופה הקלאסית.⁹ כל אחת מערי המדינה חוקקה לה חוקה משלה, וכך התקיימו ביוון בה בעת משטרים מסוגים שונים, בעלי מערכות ערכים שונות המתבטאות בחוקות שונות.

לקראת כתיבת חיבורו הפוליטי, אריסטו כינס 158 חיבורים על משטרים בעיר־מדינה יווניות משלוש יבשות. רבים מהם נזכרים בפוליטיקה, אך רק חיבור אחד מאסופה זו שרד: "חוקת האתונאים".¹⁰ החיבור כולל הצגה רחבה של תולדות המשטר באתונה וסקירה מפורטת של הסדר השלטוני השורר בה בהווה.

כדרכו תמיד, אריסטו דן בנושאים השונים בפוליטיקה מתוך בחינה ביקורתית של עמדות שונות; עמדות מסוימות הוא מקבל, ועמדות אחרות הוא מתקן או מפריך. ראש וראשון למשפיעים על השקפתו הפוליטית של אריסטו הוא אפלטון. כידוע אריסטו היה תלמידו של

9 Hansen, M. H., Nielsen, T. H. (eds.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*. Oxford: Oxford University Press, 2004
שם לדיון נרחב בהיבטים שונים של הפוליס.

10 אריסטו ככל הנראה היה מחברו. החיבור התגלה בחולות מצרים בשלהי המאה התשע־עשרה, והתפרסם לראשונה בלונדון בשנת 1891 בעריכת פ"ג קניון. החיבור תורגם לעברית בשם "מדינת האתונאים" בידי דוד אשרי, בשיתוף אביב מלצר שתרגם את קטעי השירה, ופורסם בהוצאת מאגנס בסדרה "ספרי־מופת פילוסופיים", ירושלים, תשכ"ז.

אפלטון, והוא בקיא בכל תג ותג בכתביו. כמעט כל טענה בספרים ז-ח קשורה בכתבי רבו. ואולם אריסטו שונה מאוד מאפלטון בדרך טיפולו בנושא הפוליטי. חיבוריו העיקריים של אפלטון על פוליטיקה – המדינה והחוקים – הם הארוכים והמפורטים בכתביו. לעומתו, אריסטו תמציתי וחותר לעיקר.¹¹ הוא מזהיר שאינו מתכוון לעסוק בפרטים אלא לתאר את קווי המתאר של העיר בלבד. על פי השקפתו, תפקיד הדיון התאורטי להעמיד את היסודות. את הפרטים אפשר לקבוע רק על פי תנאי המציאות המשתנים ממקום למקום ומזמן לזמן.

בספרים ז-ח אריסטו משווה בדמיונו עיר שעומדת להיווסד. למייסד העיר הוא קורא "המחוקק", והוא פונה אליו לעתים קרובות בלשון ציווי. על המחוקק להגדיר את האידיאלים הפוליטיים של העיר, את מטרותיה ואת האמצעים להשגתן. הוא האחראי לרווחת העיר, לביטחונה ולאושרה מאחר שהפוליטיקה, אז כמו היום, היא בלשון אריסטו "מדע ארכיטקטוני", כלומר המדע המעשי הראשי המתכנן את כל מנגנוני העיר.

מבנה הפוליטיקה

הפוליטיקה נחלקת לשמונה ספרים. חלוקה זו כנראה אינה של אריסטו. זמן כתיבתו של החיבור שנוי במחלוקת. יש הסבורים שהחיבור משקף שני פרקי חיים של אריסטו: החלק המוקדם של החיבור חובר בעת שהייתו של אריסטו באסוס ולסבוס, לאחר שעזב את האקדמיה של אפלטון, בהיותו נתון עדיין להשפעת רבו; החלק

11 הקיצור הביא חוקרים אחדים לשער שספרים ז-ח נכתבו במקור כ"מדריך מעשי" לתלמידי הליקאון (ר' הערה הבאה) וקוראים אחרים שהתעתדו לעסוק בפוליטיקה.

המאוחר חובר בערוב ימיו, כששב לאתונה ועמד בראש הליקאון.¹² בתקופה זו התרחק מתורת רבו. אחרים סבורים שהחיבור כולו מאוחר ונכתב בימי הליקאון. נקודת מחלוקת נוספת נוגעת לזמנם ומקומם של הספרים ז-ח בחיבור: האם נכתבו מוקדם או מאוחר, והאם באו אחרי הספר השלישי או אחרי הספר השישי כחטיבה האחרונה של החיבור? אין כאן המקום לעסוק בפרטי המחלוקת, אך ראוי לציון נקודת ההסכמה בין החוקרים: ספרים ז-ח הם חטיבה עצמאית העוסקת במחקר על אודות העיר האידיאלית והחינוך בה. מקובל לחלק את הפוליטיקה לחמש "חקירות" או "דיונים". ואלה הם:

חטיבה א – על מקור עיר המדינה, ועל משק הבית וכלכלתו, העבדות והרכוש (ספר א).

חטיבה ב – חוקות אידיאליות בהגות ובמציאות. אריסטו מותח ביקורת על תורתו הפוליטית של אפלטון ורן בתורתם של פלאס והיפודמוס. אחר כך נדונות חוקותיהן של ספרטה, כרתים וקרתגו (ספר ב).

חטיבה ג – על האזרחות ועל מיון המשטרים, צדק ומלוכה (ספר ג).

חטיבה ד – גורמים המשמרים והמערערים משטרים (ספרים ד, ה, ו). ספר ד עוסק במשטרים תקינים ופגומים וביסודותיה הפוליטיים של העיר: רשות מחליטה (מחוקקת), מבצעת, ושופטת. ספר ה מציג

12 אריסטו שב לאתונה לאחר שהות בת שלוש שנים בעיר פְּלָה שבמקדוניה. בשנים אלה הוא שימש מחנכו של הנסיך הצעיר אלכסנדר, בנו של פיליפוס מלך מקדוניה. לאחר רצח פיליפוס שב אריסטו לאתונה. הוא ייסד בית ספר בשם ליקאון ועסק בהוראה ובמחקר. תקופה זו ידועה כפורייה ביותר בחייו. אריסטו אסף לבית הספר מאות כתבי יד ויצר שם את הספרייה הגדולה הראשונה ביוון. אופיו של בית הספר היה כנראה מדעי יותר מאשר פילוסופי: התלמידים הועסקו במטלות של איסוף נתונים. 158 החיבורים על החוקות שנאספו כמבוא לפוליטיקה הם כנראה דוגמה לאחד ממפעלי האיסוף של בית הספר.

סקירה של הגורמים המערערים את יסודות המשטר ומחוללים מהפכות ומאבקים פנימיים. ספר ו עוסק ביסודות המסייעים בשימור היציבות של דמוקרטיות ואוליגרכיות.

חטיבה ה – העיר האידיאלית (ספרים ז-ח).

אפשר לתאר בקיצור נמרץ את נושאי הספרים ז-ח כדלהלן:

1. היחס בין אתיקה לפוליטיקה וקביעת אידיאלים פוליטיים;

2. מדריך לכינון עיר; 3. חינוך; 4. מוסיקה.

להלן תוכן מפורט יותר של הנושאים הנדונים בספרים אלה:

פרקים 1-3 של ספר ז עוסקים בקשר בין אתיקה לפוליטיקה, שני חלקי ה"מדע המעשי" של אריסטו, שאותו הוא מכנה גם "הפילוסופיה של העניינים האנושיים". פרקים אלה זורעים אור על היחס בין שני התחומים, שאינו נדון הרבה בכתבי אריסטו. אריסטו קובע את האידיאל של קהילת העיר לאור האידיאל של האדם, שעסק בו בכתבים האתיים. עוד נדונים אושרה של העיר, היחס בין החיים הפוליטיים לחיי העיון הפילוסופיים, ובין האדם הטוב לאזרח הטוב.

בפרקים 4-12 של ספר ז אריסטו בוחן שאלות רבות הנוגעות לייסוד עיר. למשל, מה צריך להיות גודל האוכלוסייה בעיר ומה טיבה? מהם המרכיבים שעיר אינה יכולה להתקיים בלעדיהם? כיצד לחלק את התושבים למעמדות? מי יהיה אזרח? האם טוב להקיף את העיר בחומה? האם רצוי שיהיה לעיר מוצא אל הים ונמל מסחר? מה צריך להיות מבנה העיר? למי, ולפי איזה עיקרון, יחולקו האדמות? מי ישרת במשרות הפוליטיות? ועוד הרבה שאלות ממין זה.

מפרק 13 של ספר ז ועד לסוף ספר ח אריסטו דן ביסוד הפוליטי ש"בראש ובראשונה צריך המחוקק לדאוג לו" (ח, 1): החינוך. אריסטו דן בעקרונות החינוך ובתקנות החינוך של העיר. הוא מתווה את תוכנית החינוך לפי גילאים, ופותח את דיונו עוד לפני הלידה כשהוא קובע תקנות לענייני נישואים. הוא דן בטיפול בתינוקות, בחינוך לגיל הרך, ומתקדם בהדרגה עד האימונים הצבאיים בבגרות.

הפרקים 5-7 בספר ח מוקדשים לדיון במוסיקה. פרקים אלה מצטרפים לחיבור כמעט שלם. דיון זה הוא המקיף ביותר בספרות היוונית עד לתקופה ההלניסטית. אריסטו עוסק בתפיסת המוסיקה על פי המסורת, ובמקומה בחינוך, בתרבות העיר ובחיי האדם בכלל. אריסטו קפדן ומחמיר ביחסו למוסיקה. הוא טוען שמן הראוי ללומדה במערכת החינוך, אך אוסר את השימוש במרבית הכלים והסולמות ומותיר רק מוסיקה המועילה לטיפוח המידות הטובות. לעומת זאת, בעיר עצמה הוא מתיר גם מוסיקה מדרגה נמוכה ואינו אוסר שום סוג של פעילות מוסיקלית. המוסיקה על פי השקפתו ממלאת צורך חיוני בנפש האדם: היא מרפה את המתח ומשרה מרגוע. אריסטו משווה את הצורך במוסיקה בעיר לתרופה המרפאת מחלה. ספר ח נקטע במקום לא צפוי, קרוב לוודאי מפני שהמשכו אבד.

הסכמה החינוכית

הדיון בחינוך, התופס את רוב החיבור, הגיע אלינו בצורה חסרה, ולא קל לקורא להבינו כחלק משיטה שלמה. על כן מצאתי לנכון לסכם את קוויה הכלליים של התוכנית החינוכית שמשרטט אריסטו לשלביה, חלקם משוערים.

החינוך על פי השקפת אריסטו צריך להיות ממומן על ידי העיר ושווה לכלל האזרחים.

תכלית החינוך על פי אריסטו היא לפתח את האדם השלם – הגוף, התשוקות והתבונה – באופן שיביא את שלושת המרכיבים לשיתוף פעולה מלא בניצוחו של היסוד הגבוה בהם, התבונה.

ב"חינוך" אריסטו כולל את כל הפעולות התורמות לעיצוב דמותו הפיזית, התרבותית והמוסרית של האדם מלידה ועד בגרות.

אריסטו סבור שהחינוך הוא הגורם העיקרי המעצב את אופיו של האדם. צעיר בר חינוך הוא אדם שעל פי טבעו הוא בעל נפש

המסוגלת להתחנך ובעל גוף בריא. על ידי הקניית הרגלים וידיעות נכונות, בכוחו של החינוך להתגבר על הטבע, לעצב את נפש התלמיד על פי הרצוי למחנך ולעיר, ולצקת בה כעין טבע חדש. המפתח לחינוך בגילאים הצעירים הוא הקניית הרגלים נכונים וכיוון הרצון אל הדברים הטובים.¹³

אריסטו האמין, כמו אפלטון, שעיצוב האדם מתחיל מן הלידה, ושטבעו נטבע בילדות יותר מאשר בכגרות. ראשית נדונה השאלה כיצד נבטיח תינוק בריא. לשם כך יש לקבוע את הגיל המיטבי לחתונה ולהעמדת צאצאים. עם הולדת התינוק מתחיל שלב הגידול, שגם הוא חלק מן החינוך. אריסטו קובע תקנות לגידול תינוקות, המלצות תזונה לתינוק ודיני הפקרת תינוקות וביצוע הפלות. משם פונה הדיון אל הגיל הרך. את חמש השנים הראשונות לחייו מבלה הילד בבית הוריו. עד סוף תקופה זו אין לדרוש מן הילד לימוד עיוני או ביצוע משימות קשות. זו עת שבה הלימוד מושג באמצעות משחק ומטלות פשוטות. המשחקים צריכים להיות לימודיים וחינוכיים, לחקת עיסוקים רציניים יותר, ואסור שיהיו פרועים, עבדותיים או מפרכים.¹⁴

13 מעשה הופך להרגל על ידי חזרה. לדוגמה, מחנך השואף להקנות הרגל של קריאה ידרוש מהתלמיד לקרוא מגיל צעיר דרך קבע ולאורך זמן. כך תהפוך הקריאה לכושר הטבעי בנפשו ולמשימה קלה. המחנך יציג את הקריאה כעיסוק מחכים שראוי לשמוח בו, וכך יכוון את הילד לרצות לקרוא. אריסטו סבור שההרגל הכרחי בכל תחום: "כל יכולת וכל מיומנות מחייבות, כתנאים להגשמתן, לימוד מראש של יסודות מסוימים וקנייה מראש של הרגלים" (ח, 1).

14 אשר למקומו של המשחק בחינוך בכל הגילאים, נאה הערתו של יחזקאל קויפמן במאמרו "נפש ורוח בחינוך" (בתוך על החנוך התיכוני העברי בארץ ישראל, קובץ מאמרים בעריכת ח"י רות, ירושלים: ראובן מס, 1939, עמ' 259): "על המשחק יש לומר – זכה, נעשה סם חיים, לא זכה – נעשה סם המוות". קויפמן דגל בלימוד קפדני ובכל זאת הכיר בפוטנציאל החינוכי של משחק. אם אפשר להשיג מטרות מסוימות באמצעות משחק, הרי זה משובח. אם המשחק מחליף את קניית הידע,

בגיל זה יש לספר לילדים אך ורק אגדות נאותות. אריסטו מטיל צנזורה על תוכני הלימוד לגילאים הצעירים, וממנה לשם כך מפקחים. גם ניבול הפה וכל מעשה פריצות אסורים מטעמים חינוכיים, והמפר את התקנות נענש על ידי העיר. מגיל חמש עד שבע נוספת פעילות של צפייה בשגרת יומם של הילדים הבוגרים יותר, הלומדים בבית הספר הציבורי.

תפיסת החינוך של אריסטו לגילאים שבע עד ארבע-עשרה שונה מן המקובל בימינו. אריסטו סבור ששנים אלה מתאימות יותר לפיתוח הגוף מאשר לפיתוח המחשבה. משום כך החינוך בשנים אלה הוא בעיקרו חינוך גופני, או לפי המינוח היווני – גימנסטי. הנערים עוסקים באימונים במגוון ענפים במבנה עירוני שיועד לתכלית זו, בהדרכת מאמנים מקצועיים.¹⁵ אריסטו מדגיש שהאימונים צריכים להיות קלים; אימונים מפרכים שוחקים את גופם של המתעמלים הצעירים ומזיקים להם.

בשנים שבהן התלמידים מתאמנים הם נדרשים ללמוד מקצועות יסוד ברמה בסיסית. הם לומדים קריאה, כתיבה, ציור ומוסיקה. אריסטו אינו מפרט את שאר המקצועות שילמדו בגילאים אלה, אך אפשר לשער שכוללים בהם מקצועות שהוא תופס כמועילים והכרחיים לחיים, כגון אריתמטיקה. עוד כלול בחינוך הצעירים ביצוע של משימות עבודתיות, אך בלא הפרזה. שנות האימונים נועדו לא רק כדי להקנות לנערים בריאות הגוף אלא גם כדי לפתח אצלם הרגלים ומידות טובות; חינוך הגוף הוא למען הנפש.

השנים ארבע-עשרה עד שבע-עשרה הן שנות החינוך העיוני – מאמץ מרוכז לפיתוח התבונה. זו אולי התקופה המעניינת ביותר

מתבטל החינוך.

15 החינוך הגימנסטי היווני שונה לא רק מזה שבימינו אלא גם מן החינוך היהודי המסורתי. בתלמוד מתואר החינוך בגיל הצעיר כך: "מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע" (בבלי, בבא בתרא כא ע"א). כלומר, גיל שבע לתלמוד תורה.

עבורנו הקוראים, אך למרבה הצער חלק זה של החיבור חסר מאוד. אריסטו מחייב כל אזרח בלימודי ציור ומוסיקה. החינוך המוסיקלי כולל נגינה ושירה, ובשירה כלול ביצוע יצירות מן השירה האפית והלירית. הציור הופך את האדם לבעל כושר התבוננות מפותח (ביוונית "תאורטיקוס"), והמוסיקה מקנה לו יסודות אתיים מסוימים. קרוב לוודאי שהתוכנית החינוכית בשלב זה כוללת מקצועות נוספים, אך אותם נוכל רק לשער: דקדוק, לוגיקה, רטוריקה, אסטרונומיה, אריתמטיקה וגאומטריה, נראים כמועמדים טובים. בגיל שבע-עשרה מתגייסים לסדרת אימונים צבאיים ולשירות חובה בצבא.

הערות לתרגומן של כמה מילים

חוקה: כך תרגמתי את המונח היווני *politeia*. "חוקה" בהקשר זה אינה רק אוסף של חוקים. אריסטו מגדירה באחד המקומות כך: "החוקה היא דרך חיים מסוימת של עיר" (פוליטיקה, ד, 11, 1295א40). בניסוח אחר אפשר להגדירה: הגשמה באמצעות מערכת חוקית-משטרית של מערכת ערכיה של קהילת העיר. בחוקה נקבעים בין היתר סוג המשטר, המשרות, החוקים והתקנות. המונח "חוקה" מבטא כללות זו ביתר דייקנות מאשר התרגום הרווח "משטר".

פוליס: את המילה המוכרת "פוליס" ("עיר-מדינה") תרגמתי "עיר" כדי להימנע מאריכות המסרבלת את המשפט.

התואר "אידיאלי" או "לפי האידיאל" רווח בתרגומי הפוליטיקה ומופיע גם בתרגום זה, אך אין זה מובנו הראשון הפשוט של הביטוי היווני. כאשר אריסטו מבקש לתאר את העיר הטובה מכול הוא נוקט לשון *kat' eukhên*: "לפי תפילה", "לפי משאלה", כלומר לו התקיימה העיר לפי מה שהיינו מייחלים לו. יש לזכור אפוא כי המילה "אידיאלי" בהקשר זה אינה נושאת משמעות אוטופית. היא מציינת את האפשרות הטובה ביותר הניתנת להגשמה במציאות.

אני מודה לדפנה אשתי וליונתן כהן על מלאכתם בשיפור התרגום. בלעדיהם לא היה התרגום מגיע לרמתו. אני מודה לאחי רן על הערותיו המצוינות. תודה ליוסף דוד חכמי שהרים תרומה לתרגום, וליונתן פרייס שחיבר בינינו.

פרק 1

החיים הטובים והמאושרים

- 1323a14 מי שמתכוון לערוך חקירה הולמת של החוקה הטובה ביותר חייב להגדיר תחילה מהו אורח החיים הרצוי ביותר; כי בלי בירור היסוד האחרון אין אפשרות לברר מהי החוקה הטובה ביותר. הרי ניתן לצפות שבנסיבות נתונות, כל עוד לא התרחש דבר מה בלתי צפוי, ישגשגו אלה הפועלים במסגרת החוקה הטובה ביותר.¹ משום כך נחוצה תחילה הסכמה בשאלה מהם החיים הרצויים ביותר 20 לכולם, אם אפשר לומר כך, ואחר כך [יש לשאול] אם אותם חיים רצויים גם מבחינת הכלל וגם מבחינת הפרט או שמא יש הבדל ביניהם.²
- הואיל ואנו סבורים שדברים רבים על החיים הטובים ביותר כבר

1 הביטוי היווני שתורגם "ישגשגו" (arista pratein) נושא משמעות כפולה: (א) לפעול באופן הטוב ביותר האפשרי; (ב) תוצאות ההתנהגות הזאת: גשוג ואושר.

2 שלושת הפרקים הראשונים בספר משמשים מבוא לדיון נרחב בחוקת העיר. הנושא העיקרי של המבוא הוא בירור היחס בין אורח החיים הראוי לפרט לבין אורח החיים של העיר, המתבטא בחוקתה. לשם איתורה של החוקה הטובה אריסטו מבקש (1) לקבוע מהו אורח החיים הטוב ביותר לפרט; (2) להראות שאורח החיים הטוב ביותר לפרט שקול לאורח החיים הטוב לעיר ולכל פרטיה. הבנת יסודות החיים הראויים לפרט ולכלל סוללת את הדרך לקביעת עיקרי החוקה שבמסגרתם יתעצב האזרח על פי אמת המידה הראויה.

נאמרו כראוי בכתבים החיצוניים,³ עלינו להשתמש בהם גם כעת. 25
 במסגרת חלוקה מקובלת סוגי הטוב הם: טובות חיצוניות, טובות
 השייכות לגוף וטובות שבנפש, ואין חולק ששלושתם חייבים להיות
 נחלת המבורכים. הרי איש לא יקרא "מבורך" לאדם שאין בו קורטוב
 של אומץ, של יישוב הדעת, של צדק ושל חוכמה, והוא חרד ממעופם
 של זבוכים, ובשעה שהוא מתאוה למאכל ולמשקה אינו בוחל אף 30
 במעשה הקיצוני ביותר, ומוכן בעבור רווח פעוט לחסל את רעיו
 היקרים לו מכול, וכעין זאת גם בענייני מחשבה הוא קהה ומולך
 שולל כילד או כמשוגע.

להבחנות אלה יסכימו מן הסתם הכול, ואולם בני אדם נבדלים 35
 בהערכת הכמות [הרצויה משלושת מיני הטוב] ובדירוג הטובות. יש
 החושבים שדי להסתפק בשיעור כלשהו של מידה טובה, ולעומת זאת
 הם רודפים במידה מופרזת ללא גבול אחר עושר, רכוש, כוח, כבוד
 וכיוצא באלה. לחושבים כך אנו עונים כי אפשר לקבוע עמדה בביטחון
 על סמך מצב העניינים במציאות:⁴ הרי אנו רואים שבני אדם קונים 40
 את המידות הטובות ומשמרים את הקניין הזה לא באמצעות טובות
 חיצוניות, אלא אלה האחרונות נקנות ונשמרות באמצעות הראשונות;
 ונוסף על כך, שחיים מאושרים, בין אם מתוך הנאה, סגולה טובה או 1323b1
 שניהם כאחד, הם נחלתם של בני אדם שטיפחו עד מאוד את האופי
 ואת המחשבה ונהגו במתינות כלפי הטובות החיצוניות, יותר מאשר

3 זיהוים של "הכתבים החיצוניים" (exōterikoi logoi) שנוי במחלוקת. אפשר שמדובר בחיבורים או בהרצאות שנתחברו בליקאון והותאמו בתוכנם לקהל הרחב. זאת בניגוד ל"כתבים הפנימיים" שעמדו לשימוש התלמידים. אריסטו לוקח מ"הדיונים החיצוניים" את חלוקת מיני הטוב לשלושה, ויש הסבורים שאימץ מהם את תוכן הפרק כולו.

4 כלומר, בסוגיות אתיות עדיפות עובדות על שיקולים עקרוניים. ר' אתיקה, מהדורת ניקומכוס, 18א1179: "בתחום המעשים האמת מתבררת מתוך העובדות והחיים, שכן הם הגורמים המכריעים". הפנייה לאתיקה ללא ציון מהדורה מתייחסת להלן לאתיקה, מהדורת ניקומכוס.

- 5 נחלתם של אלה המחזיקים בטובות חיצוניות מעבר למה שמועיל, אך הם חסרים מידה נאותה של מעלות נפש. ואמנם דבר זה ניכר בפשטות גם למעיין בו על דרך ההיגיון: לטובות החיצוניות, בדומה לכלי, יש גבול, וכל דבר שימושי יימצא מועיל עד למידה מסוימת. על כן החזקתן בהפרזה תביא בהכרח לנזק למחזיק בהן או שלא תועיל לו במאומה.⁵ לעומת זאת, מעלות הנפש, ככל שתרבה כל אחת ואחת מהן, כך תימצא תועלתה רבה יותר, אם אמנם נכון לנקוט בהקשר זה לא רק לשון "טוב"⁶ אלא גם "מועיל".
- ובניסוח כללי ברור שנגיד שמצבו המיטבי של כל דבר, בהשוואה לאחר, עומד בהתאמה לערכם של הדברים אשר מצבים אלה שייכים להם על פי דברינו.⁷ לפיכך, אם אמנם עולה ערך הנפש על הקניין 15 ועל הגוף, הן באופן מוחלט והן ביחס אלינו, בהכרח יהא יחסו של המצב המיטבי של כל אחד מאלה תואם ליחס הקיים ביניהם. ועוד, על פי הטבע נועדו דברים אלה [הקניין והגוף] לבחירה למען הנפש, וכך אמורים כל בעלי הדעת לכלכל את בחירתם, ולא [לבחור] בנפש 20 למען אלה.

- 5 ר' פוליטיקה, א, 1256ב31-36 (תר' נ' קרשון): "[...] כמות הרכישה המספיקה לחיים טובים אינה חסרת גבול [...] כי אם יש לה דווקא גבול, כמו בכל שאר האומנויות: אין אומנות שכליה אינם מוגבלים ככמות ובגודל". גם למזל יש גבול שמעבר לו חלה פגיעה באושר. ר' אתיקה, 1153ב23-25 (תר' י' ליבס): "[...] גם מידה מופרזת של מזל טוב יש בה משום עיכוב, ואולי שוב אין לקרוא לה כלל בשם 'מזל טוב', שאת גדרו של זה יש לקבוע מבחינת התרומה שיש בו לאושרו של האדם".
- 6 "היפה ו"הטוב": ביוונית to kalon. בניגוד לטובות החיצוניות, שאפשר לשרטט את הגבול העליון שלהן, שמעבר לו הן אינן מועילות או מזיקות, למידות הטובות אין מידת יתר. ככל שרבות המידות הטובות בנפש האדם, כן נפשו נאצלה יותר.
- 7 אם ערכו של דבר א' רב מערכו של דבר ב', המצב המיטבי של א' רב ערך מהמצב המיטבי של ב'.